

QARAQALPAQ XALIQ DÁSTÚR QOSIQLARINIŇ JIYNALIWI, IZERTLENIWI HÁM HÁZIRGI JAĞDAYLARI.

Bazarbayeva Gulayim Kengesbay qızı
Ájinyaz atındağı NMPI Pedagogika fakulteti
Muzika tâlimi baǵdari 3-B kurs studentı.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10726198>

Anotatsiya. Bul maqalada Qaraqalpaq xalıq dástúr qosıqlarınıń jıynalıwı, izertleniwı hám házirgi jaǵdayları, folklor hám janrları haqqında sóz etilgen.

Gilt sóz: qosıq, folklor, shólkemlestiriw, milliy, poeziya, janr, salt-dástúr.

COLLECTION, RESEARCH AND CURRENT STATUS OF KARAKALPAK TRADITIONAL FOLK SONGS

Abstract. This article talks about the collection, research and current status of Karakalpak traditional folk songs, folklore and genres.

Key word: spoon, folklore, organization, national, poetry, genre, traditional

СБОРНИК, ИССЛЕДОВАНИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ КАРАКАЛПАКСКИХ ТРАДИЦИОННЫХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН.

Аннотация. В данной статье говорится о сборе, исследовании и современном состоянии каракалпакских традиционных народных песен, фольклора и жанров.

Ключевые слова: ложка, фольклор, организация, национальная, поэзия, жанр, традиционная.

Búgingi kúnde mádeniy rawajlanıwdıń barısı qay dárejede kúshli bolsa da, xalıqtıń folklorǵa degen zárúrligi sónbeydi. Soǵan qaramay, biz qáleymizbe yaki joqpa, dástúriy folklor janrlarınıń, sonıń ishinde dástúr qosıqlarınıń da búgingi jaǵdayı, olardıń janlı jasaw sheńberi sezilerli dárejede ózgeredi. Mine, usınday bir waqıtta biz milliy folklorıńıwımızdıń bul janrınıń ideyalıq-kórkemlik tábiyatındaǵı siyasiy funkcionallıq dárejesindegi barlıq ózgerislerdi, hár bir janrdıń janlı atqarılıwındaǵı awhalı, olardıń tariyxıy táǵdirin, izertleniwın úyreniwimiz shárt.

Ásirimizdiń 1930-50 jılları tiykarınan milliy folkloristika tarawında xalıq arasınan qaraqalpaq xalıq poeziyası úlgilerin jıynaw, yaǵnıy xalıq qosıqlarınıń úlgileriniń dáslepki fondın shólkemlestiriw, olardıń quramın anıqlaw, sistemaǵa salıw, janrlıq quramın belgilew menen baylanıslı máselelerdi júzege shıǵarıwı, sonıń menen birge milliy folkloristika maydanında jergilikli milliy kadrlar bazasınıń qalıplesiwi milliy folkloristikaniń bunnan bılay rawajlanıwı ushın sharayat jaratıp beriwı menen de belgilenedi.

1960-jılǵa kelip Q.Ayımbetov, N.Dáwqaraev, O.Kojurov, Q.Maǵsetov sıyaqlı ilimde belgili dárejede tájriybege, ilimiy dárejege iye alımlardan ibarat kontingentke iye edi. Sol dáwirdegi Qaraqalpaq folklorı sektorınıń baslı wazıypalarınń biri bul folklorlıq dóretpelerdi xalıq arasınan jıynap alıw maǵsetinde folklorlıq ekspeditsiyalar shólkemlestiriw edi. 1959-jıldıń aqırınan baslap, sol dáwirde Qaraqalpaq folklorı sektorına basshılıq etken Q.Maǵsetov hám sektorǵa qabil etilgen jas alımlar Q.Mambetnazarov, A.Alımov, M.Nizamatinov, A.Karimov, K.Ernazarov, A.Paxratdinov hám t.b. jas qánigelerdiń qatnasıwında Qaraqalpaqstannıń Qońırat, Xojeli, Moynaq, Shımbay Taxtakópir, Kegeyli rayonları ayaqlarına folklorlıq ekspeditsiyalar hám ilimiy saparlar shólkemlestirile basladı.

Ásirimizdiń 1960-70 jıllar aralıǵında shólkemlestirilgen ilimiy ekspeditsiyalar dawamında Respublikanıń ayaqlarınan jazıp alınǵan xalıq poeziyası úlgileri házirgi waqıtta qolda bar hám ilimiy aynalısqa túsken materiallardıń tiykarǵı bólegin quraydı. 1960-jıllarǵa deyin endi qalıplesip kiyatırǵan qaraqalpaq milliy folkloristika iliminiń 1959-jıldıń aqırında Tariyx, til hám ádebiyatı institutınıń hám onıń quramında Qaraqalpaq folklorı sektorınıń ashılıwı menen usı sektordıń 1960-jıldan baslap-aq óz jumısın folklorlıq ekspeditsiyalardı sistemalı túrde shólkemlestiriwden baslawınıń da óz obektiv sebepleri bar edi. Sebebi, usı dáwirge kelip endi qalıplesip kiyatırǵan milliy folkloristikanıń folklorlıq materiallar bazası 1930-40 jıllarda Q.Ayımbetov, N.Baskakov, sonday-aq sol dáwirdegi A.Begimov bassılıǵındaǵı jazıwshılar shólkemi baslaması menen xalıq arasınan jazıp alınǵan folklorlıq materiallardan ǵana ibarat edi. Bul folklorlıq materiallar óziniń kóp ásirlik qalıplesiw tariyxı, bay janrlıq quramǵa, ózine tán milliy ózgeshelikke iye qaraqalpaq folklorın folkloristika iliminiń kóplegen aspektlerinde izertlew ushın júdá jetkiliksiz edi. Olardıń júdá úlken bólegi ele xalıq awzınan jıynalıp alınbaǵan edi. Bul másele dáslep folklorlıq materiallardı xalıq arasınan jıynap alıwdı qaraqalpaq folkloristika iliminde bas wazıypa sıpatında belgilewine sebepshi etedi.

1960-1970-jıllarda Respublika aymaǵına shólkemlestirilgen folklorlıq ekspeditsiyalar nátiyjesinde qalıplesken Filialdıń Fundamental kitapxanasındaǵı Qoljazbalar fondı materiallarına islegen analizler sol dáwirdegi folkloristika iliminiń rawajlanıw dárejesi, ilimiy ekspeditsiyalardı shólkemlestiriwdegi tájriybeniń azlıǵı, xalıq folklorlıq miyraslarınń arasında ayrımlarına kóbirek dıqqat awdarıp, solardı kóbirek jazıp alıwǵa itibar beriw, sol dáwirdegi xalıq miyrasın xalıq arasınan jıynaw menen baylanıslı bolǵan wazıypalarda orın alǵanlıǵın kórsetedi.

Bizge belgili, sapalı jazıp alınǵan, millet folklorınıń barlıq janrların ózinde qamtıǵan keń kólemge iye folklorlıq materiallar bazası xalıqtıń ruxıy intellektuallıq dárejesin belgileytuǵın dálil ǵana bolıp qalmastan, olar folkloristika iliminiń bunnan bılay da rawajlanıwına, onıń folkloristikanıń túrli aspektlerinde keń kólemde ilimiy jumıslar alıp barıwına múmkinshilik jaratıwshı materiallar bazası da esaplanadı.

Hárqanday ilimiy ekspeditsiya, sonıń ishinde folklorlıq ekspeditsiya da eń aldǵı menen usı ekspeditsiya jumısları ótkeriletuǵın aymaqtı aldın ala hár tárepleme úyrenip shıǵıw, sol aymaқтаǵı folklorlıq materiallardıń dárege bolǵan informatorlar kontingentin aldın ala anıqlaw, olar haqqında maǵlıwmatlar toplaw, usı maǵlıwmatlar tiykarında ekspeditsiya jumısı rejesin islep shıǵıw, ekspeditsiya aǵzaları arasında jumıs túrlerin bólistiriw sıyaqlı isler tiykarında jumıs alıp barıwı tiyis.

1960-1970 jıllarda alıp barılǵan folklorlıq ekspeditsiya jumısları juwmaqları, ekspeditsiya aǵzalarınń kúndelikleri tiykarınan folklordıń iri janrı monumental folklorlıq estelikler esaplanǵan – dástanlardı jazıp alıwǵa kóbirek itibar qaratqanın kórsetedi. Durıs, bunday monumental estelikler hárqanday xalıqtıń tiykarǵı milliy baylıqları qatarına kiredi. Biraq, folklorlıq miyras tek dástanlar sıyaqlı iri kólemli xalıq dóretpelerinen ibarat emesligi, ásirese folklortanıwshı qanıygelер ushın ayrıqsha áhmiyetke iye bolıwı zárúr edi. Dástanlar tiykarınan folklorlıq ekspeditsiyalar dawamında tiykarınan professional atqarıwshılar – jıraw hám baqsılar tárepinen jazıp alınıp, olardı jazıp alıw jumısı ekspeditsiya aǵzalarınan kóp waqıttı talap etken. Sol dáwirde tiykarınan bir ay múddetke belgilengen ekspeditsiyalar jumısınń basım waqtı usı dástan tekstlerin jazıp alıw jumısına arnalǵan. Nátiyjede bunıń esesine xalıq arasınan folklordıń basqa janrlarıǵa tiyisli

kóplegen úlgiler jazıp alınbay qalğan. Ótken ásirdeń 1960-70 jılları xalıq arasında ele folklorlıq miyraslardı jaqsı biletuǵın xalıq tilinde «qatıqulaq» dep atalǵan informatorlardıń kóp bolǵanlıǵın hám olardıń repertuarındaǵı qaraqalpaq folklorınıń barlıq janlarına tiyisli úlgilerdiń baslı-baslıların ǵana qaǵazǵa túskenin esapqa alsaq, sol dáwirledegi folklorlıq ekspeditsiyalardıń alıp barǵan jumıslarındaǵı keyingi dáwirlerde tiklep bolmaytuǵın joǵaltıwlardıń kólemin anıqlaw qıyın emes.

Ótken ásirdeń 1960-jıllarında joqarıda aytılıp ótilgenindey, xalıq qosıqların ilimiy izertlewge tartıw olardı xalıq arasınan jazıp alıw menen baylanıslı bolǵan folklorlıq ekspeditsiyalar shólkemlestiriw jumısları menen qosa alıp barıladı. Nátiyjede folklordıń belgili bir tarawı yamasa belgili bir janrı menen shuǵıllanıwshı ilimiy kontingent júzege keledi.

1960-jıllarda qaraqalpaq xalıq qosıqların óz aldına toplaп baspadan shıǵarıw isleri hám xalıq poeziyasınıń tariyxı, teoriyalıq máseleleri boyınsha birqansha arnawlı ilimiy maqalalar monografiyalıq miynetler jariq kóre baslaydı. Xalıq qosıqlarınıń eń dáslepki toplamı 1965-jılı, 21 baspa tabaq kóleminde Á.Tájimuratovtıń alǵı sózi menen jariq kóredi. Á.Tájimuratov bul baspada xalıq qosıqların «Turmıs salt qosıqları», «Besik jırı hám balalar qosıqları», «Qızlar qosıqları», «Muxabbat qosıqları», «Muń-sher qosıqları», «Násiyat qosıqları», «Oyın dálkek qosıqları», «Dindi áshkaralawshı qosıqlar», «Tolǵawlar hám termeler», «Tariyxıy qosıqlar», «Joqarı qaraqalpaqlardaǵı xalıq qosıqları» degen atamlar menen 11 bólimge bólgen. Bul toplam strukturasındaǵı bul bóliwler Á.Tájimuratovtıń xalıq qosıqları boyınsha alıp barǵan ilimiy jumısları, yaǵnıy xalıq qosıqlarınıń ishki klassifikaciyanıwı máseleleri menen tikkeley baylanıslı boldı. Alım óziniń bul klassifikaciyasında xalıq qosıqların klassifikaciyalaw sistemasındaǵı tiykarǵı kriteriyalardı esapqa almawına qaramastan, bul miynet qaraqalpaq xalıq qosıqlarınıń eń dáslepki toplamı hám xalıq qosıqların basqa folklorlıq janrlardan ajratıp qaraw hám olarǵa ilimiy qarastan baha beriwde bahalı miynetler qatarına kiredi. Á.Tájimuratovtıń xalıq qosıqlarınıń klassifikaciyasına arnalǵan maqalasıda qaraqalpaq xalıq qosıqların klassifikaciyanıwına arnalǵan hám qaraqalpaq folkloristika iliminde xalıq qosıqlarına baylanıslı klassifikaciya haqqındaǵı konsepsiyanıń qalıplesiwine tiykar salǵan miynetlerden esaplanadı¹.

1968-jılı qaraqalpaq folkloristika iliminiń tiykarın salıwshılardan biri, xalıq awızeki ádebiyatınıń jetekshi qániygelerinen esaplangan Q.Ayımbetovtıń «Xalıq danalıǵı» miyneti baspadan shıǵadı. Miynette qaraqalpaq xalıq prozası úlgileri bolǵan ertekler, ańızlar, ápsanalar, xalıq dástanları, epikalıq poeziya atqarıwshıları bolǵan baqsı, jıraw, qıssaxanlar menen birge xalıq poeziyası janrları bolǵan, salt-dástúr jırları, naqıl-maqallar, jumbaqlar, jańıltıwshılar hám olardıń janrlıq ózgeshelikleri haqqında bahalı ilmiy pikirler keltirilgen². Bul miynettiń eń baslı qunlılıǵı sonnan ibarat, miynette sol dáwir folkloristika ilimi ushın xarakterli bolǵan hárqanday shıǵarmanı klassıq kózqarastan bahalaw tendensiyasınıń shetlep ótilip, folklorlıq janrlarǵa obektiv baha beriw menen belgilenedi. Miynette folkloristika iliminiń bunnan bılayǵı rawajı ushın júdá zárúr bolǵan kóplegen maǵlıwmatlar orın alǵan.

1967-jılı N.Dáwqaraev atındaǵı tariyx, til hám ádebiyat institutınıń sol dáwirdegi basshısı Q.Maqsatov tárepinen respublika basshıları aldına Qaraqalpaq folklorınıń 20 tomlıǵın baspadan

¹ Тәжимуратов Ә. Қарақалпақ халық қосықларының классификациясы \\\ Әмиўдәрәя журналы 1968. №6. – Б. 126

² Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 492

shıǵarıw haqqında másele qoyıladı hám usı kóptomlıqtı baspadan shıǵarıw isi 1977-jıldan baslap qolǵa alına baslaydı. Usı 20 tomnan ibarat, qaraqalpaq folkloristika iliminiń eń iri jetiskelikleriniń biri esaplanǵan miynetniń V-tomında xalıq qosıqları jariq kóredi³. Kóp tomliqtıń baspadadan shıǵıwı ilimiy ortalıqta qaraqalpaq folkloristika iliminiń eń iri jetiskelikleriniń biri sıpatında qaralıwı menen birge ilimiy ortalıqta ásirese, xalıq poeziyası úlgilerin tomlar ushın tańlap alıw menen baylanıslı birqansha kritikalıq pikirler júzege keledi. Basım kópshilik alımlar ásirese, qaraqalpaq xalıq qosıqları, aytıslar úlgileri basılǵan V, XI, XII –tomlar haqqında kóbirek sın pikirler bildiredi.

Sol dáwirdegi qaraqalpaq folklorıtanıwshılarınıń kóp jıllar dawamında alıp barǵan fundamentallıq jumıslarınıń nátiyjesi 1977-jılı Tashkentte rus tilinde «Очерки по истории каракалпакского фольклора»⁴ miynetinde jariq kóredi. Miynette qaraqalpaq folklorı sonıń ishinde xalıq poeziyası janrları haqqında ilimiy izerlewler orın alǵan. Miynetten orın alǵan «Salt-dástúr qosıqları», «Joqlawlar», «Aytımlar» N.Japaqov, «Lirikalıq qosıqlar hám jumbaqlar» A.Alımov, «Terme-tolǵawlar», «Naqıl-maqallar» T.Niyetullaev, «Tariyxıy qosıqlar» A.Kojıqbaev, «Urıstan keyingi xalıq qosıqları» M.Nizamatinov, «Aytıs» J.Xoshniyazov, «Urısqa deyingi xalıq poeziyası» U.Erpolatov, «Urıs dáwirindegi xalıq poeziyası» N.Kamalov hám «Qaraqalpaq sovet folklorı» Q.Maqsatovlar tárepinen islengen ilimiy izertleqwlerden ibarat.

Bul miynette ilimpazlar tiykarınan xalıq poeziyası janrlarınıń xalıq arasınan jıynap alınıwı hám izertleniw tariyxı, klassifikaciyası, janr ishindegi túrleri, janrlardıń salt-dástúr, tariyxıy, turmıslıq shınlıq penen baylanısı, janrlar funksiyası haqqında máseleler ilimiy izertlewge tartılǵan.

Ilimiy izertlewdiń N.Japaqov tárepinen islengen «Salt-dástúr qosıqları» bóliminde alım salt-dástúr qosıqlarınıń quramın burınǵı izertlewlerge salıstırǵanda keńirek qamtıydı hám burınǵı klassifikaciyaдаǵı «Toybaslar», «Betashar», «Háwjar», «Sınsıw», «Esittiriw», «Joqlaw», «Yaramazan», «Bádik» sıyaqlı janrlardıń xalıq dástúrleri menen baylanısı payda bolıw dáwirleri haqqında ayta kele jıl máwsimleri Nawrız benen baylanıslı sonday-aq túrt túlik mal haqqında shopanlar tárepinen aytilitúǵın qosıqlar, qız-jigitler otırısqaqlarında aytilitúǵın soraw-juwap formasındaǵı qosıqlardı da salt-dástúr qosıqları qatarında qaraydı. Óz pikiriniń dálili sıpatında alım bul qosıqlardıń qazaq, qırǵız, noǵay xalıqları folklorına tán ekenligin aytıp ótedi. Alımniń salt-dástúr qosıqları qatarında óz tiyanaqlı ornına iye joqarıda atalıp ótilgen belgili janrlardıń salt-dástúr menen baylanısı, onıń quram bólegi ekenligi ilimde óz dálilin tapqan, biraq túrt túlik mal, Nawrız bayramı menen baylanıslı kalendarlıq siklge kiriwshi qosıqlar, sonday-aq soraw-juwap formasındaǵı qız-jigitler qosıqların salt- dástúr qosıqları qatarında qaraw óziniń ilimiy tiykarına iye emes. Ilimpaz olardıń belgili bir salt-dástúr menen baylanısın dálillemegen. Máselen soraw-juwap formasındaǵı qosıqlar bizge belgili tek qız-jigitler arasında ǵana emes, al improvizatorlıq uqıppa iye shaxslar arasında hesh qanday dástúrlerge baylanıssız-aq atqarılatuǵınlıǵın dálillewshi faktler kóp.

Alım óz miynetinde dáslep joqlaw hám aytımlardı dáslep salt-dástúr qosıqları qatarında atap ótse de miynette olardı óz aldına bólim sıpatında salt-dástúr qosıqlarınan ayırıp analizleydi. N.Japaqovtıń qaraqalpaq salt-dástúr jırları boyınsha ilimiy izertlewleriniń baslı jetiskelikleri

³ Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. V Том. // Қарақалпақ халық қосықлары хәм салт жырлары. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1980.

⁴ Очерки по истории каракалпакского фольклора. – Ташкент, 1977. – С. 118.

qatarında alımnıń salt-dástúr qosıqları qatarına kiriwshi hárbir janrdı usı janrdıń folklorda ómir súriwin támiyinleytuǵın sal-qaraqalpaqlar turmısındaǵı salt-dástúr menen tıǵız baylanısın, janrdıń ózine tán ózgesheligin ilimiy qarastan obektiv túrde dálilley alıwı menen parıqlanadı.

REFERENCES

1. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкіс: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 492.
2. Айымбетов Қ., Кожуров О. Қарақалпақ әдебиятының түрлері // Қарақалпақстан әдебияты хәм искуствосы. 1939. – № 4-5 (38). – Б. 79-80.
3. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошент, 1959. – Б. 292.
4. Ахметов С., С.Баҳадырова. Фольклорлық терминлердиң қысқаша сөзлиги. – Нөкім: Билим, 1992.
5. Asqarova Z. “Folklor- etnografiya jámáátleri menen islesiw metodi” Т. Fan ziyosi 2020
6. Надырова А. Б. Основа воспитания творческой личности //Наука и образование сегодня. – 2017. – №. 2 (13). – С. 75-76.
7. Надырова А. РОЛЬ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ: Надырова Айгуль Базарбаевна, доцент кафедры «Музыкальное образование» Нукусского государственного педагогического института имени Ажинияза //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 1. – С. 122-129.
8. Bazarbayevna N. A. Textbook functions in the development of cognitive independence of future music teachers //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 2. – С. 173-178.
9. Надырова А. Б. и др. Қарақалпақ театр өнериниң пайда болыўы хәм раўажланыўына тийкар салыўшылар //Молодой ученый. – 2020. – №. 24. – С. 543-545.
10. Надырова А. Б. РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВЫСШЕГО МУЗЫКАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРОЗАВАНИЯ: Надырова Айгуль Базарбаевна, доцент кафедры музыкальное обучение Нукус Государственный педагогический институт //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 6. – С. 193-196.
11. Надырова А. Б. Профессиональная компетентность учителя музыки //Проблемы и перспективы формирования педагогической культуры у студентов в условиях реализации профессионального стандарта педагога. – 2016. – С. 53-54.